

Viselettörténeti újdonságok

Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból. Az előszót Jankovics József, a tanulmányokat Galavics Géza és R. Várkonyi Agnes írták. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990. 135 lap és 70 színes tábla.

Az erdélyi magyar népviseletkutatás, a táji öltöztípusok elemző bemutatásán kívül, már több viselettörténeti kérdésre is választ adott, mindazonáltal viseleteink történeti alakulásáról még meglehetősen keveset tudunk, főként a tárgyi anyag hiánya miatt. A kutató a néprajz visszanyomozó módszerével kikövetkeztetett régiesebb formák ellenőrzéséhez a kisszámú irodalmi emléken (Apor Péter, Kővári László, Orbán Balázs műveiben és a korabeli sajtóban megjelent leírásokon) kívül elsősorban a szótörténet és az ikonográfia forrásanyagára támaszkodhat. Ezek feltárásában a közelmúltban jelentős eredmények születtek. Ilyen Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára, és ilyen az a *Régi erdélyi viseletek* címmel most megjelent album, amely az 1980-ban a londoni British Library kéziratárában Jankovics József által felfedezett viseletkódex anyagát közli.

E kötet megjelenése azért is öröndetes, mert a már korábban feltárt, hasonló — részint publikált — sorozatok anyaga eléggé nehezen hozzáférhető. Pedig, amint az Galavics Géza *Erdélyi viseletalbumok a XVII—XVIII. századból* című, a kötet végén megjelent tanulmányából kitűnik, számuk csaknem egy tucat; ezek a budapesti, nagyszebeni, bolognai, grazi és bukaresti könyvtárakban találhatóak.

E műfaj a nagy földrajzi felfedezések nyomán a XVI. század második felében felébredő humanista földrajzi, népismereti érdeklődés terméke. A közeli és távoli városok népeivel és szokásaival a kortársakat megismertető földrajzi leírások mellé a szerzők város-

és viseletképeket mellékeltek. Kisebb terjedelmű művek után Velencében 1590-ben jelent meg az az első, „A világ különböző részeinek régi és új öltözeteit” bemutató, több száz viseletképet tartalmazó album, melyet Párizsban, Velencében, Nürnbergben, Frankfurtban megjelenők követtek. A reneszánsz jeles művészei (Dürer, Holbein) dolgozták ki az ábrázolás módjait: egészalakos képek, szemből, profilból vagy negyedfordulattal elmozduló pózzal, a társadalmi és foglalkozásbeli különbözőségeket jelző attribútumokkal (a szolgáló pl. mindig kosárral, illetve üsttel stb). Az ábrázolt személy etnikumára, lakóhelyére, társadalmi helyzetére, foglalkozására, életkorára vagy esetenként az alkalomra summás felirat is utal.

Erdélyben a külföldi példa meghonosításában a szászok jeleskedtek. Johann Troestler és Lorenz Töppelt 1666-ban Nürnbergben, illetve 1667-ben Lyonban kiadott történeti és népismereti munkáihoz a kaszai származású Paul Feldmeyer készített huszonnégy metszetet, megteremtve jó néhány jellegzetes képtípust. Ebben nyilvánvalóan helyi előzményekre, más képírók munkásságára is támaszkodhatott; pl. a magyar nemes úr és nemes asszony prototípusát az 1650-es években készült Heller-kódexből merítette.

A XVII. század végéről három terjedelmesebb, átfogóbb s egymásra is ható kódexet ismerünk: két, Jankovics József által felfedezett, 70, illetve 72 képet tartalmazó londonit és egy, ugyancsak 70 vízfestményt tartalmazó, Marsigli olasz hadmérnök nevéhez

fűző albumot. Mindhárom átfogó képet kíván nyújtani Erdély népeiről. Valamennyi megrendelésre készült. Életre hívójuk a nyugat-európai nagyhatalmak Erdély iránti érdeklődése, melynek okaira Galavics Géza csakúgy kitér, mint R. Várkonyi Ágnes az *Erdély társadalma és az európai hatalmi egyensúly 1660–1711* című, az albumot bevezető írásában. A XVII. század végi Erdély nemcsak protestantizmusáért, etnikai és vallási sokszínűségéért, toleranciájáért nyerte el az angolok rokonszenvét, hanem függetlenségi törekvéseiért, török- és Habsburg-ellenes magatartásáért is; mindez az európai hatalmi egyensúlyt megteremteni kívánó brit birodalom érdekeivel is egyezett.

A megjelent kötet a művesebb, angol nyelvű felirattal ellátott sorozatot közli. Ezt, amint papírjának vízjele igazolja, Angliában másolhatták 1700 körül; talán Lord William Paget, Anglia portai követe számára. Előképe, a képaláírásokban előforduló magyar szavak tanúsága szerint, magyar lehetett. Feltehetően köze van hozzá Jeremias Stranover erdélyi portréfestőnek, akinek a fiát Paget Angliában taníttatta.

A kötet a hetven színes vízfestményen kívül 37 fekete-fehér ábrát is tartalmaz, nagyrészt a vízfestményeknél korábbi, illetőleg velük egykorú kiadványok rézkarcaiból, fametszeteiből, köztük a másik, latin feliratú, londoni albumból, és — ízelítőül — XVIII—XIX. századi publikációkból. Mindezek, valamint a kötet tanulmányai alapján (az említettek kivül hasznos e szempontból a szerencsés kezű felfedező, Jankovics József *Régi magyar irodalmunk viseletképe* című, kötetnyitó írása is) betekintést nyerhetünk a XVI—XVII. századi Erdély társadalmába, annak öltözködési szokásaiiba. Magyarok, szászok, románok mellett görögöket, szerbeket, zsidókat, habánokat, cigányokat is találunk; ezeket nem annyira etnikai, mint inkább rendi hovatarozásuk alapján illették meg különböző ruhadarabjaik. A főrendet nemesurak és hölgyek, a nagy- és középbirtokos nemesség képviseli. A főurak magyaros öltözéke: a szűk harisnya, a dolmány, a mente csak finomabb anyaga és csipőaljig érő rövidsége révén különbözött a közrendbe tartozó jómódú szász előljárók, papok, kereskedők csaknem földig érő, régiesebb ruházattól. Rajtuk a Nagy Jenő által bemutatott és elemzett középkori felsőruhát is megfigyelhetjük (*Az erdélyi magyar felsőruha és a szász Fälsche*. Adalék a magyar—szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz. Ethnographia. VC. 1984. 242—255.). Feltűnő, hogy a főrendek férfiviselete meglehetősen élénk színű kelmékből készült. A fiatal gróf ingujját úrihímzés díszíti. Más struktúrát képvisel — formájában is jócskán elüt — a görög, illetve zsidó kereskedőreteg balkánias, bő bugyogós, szűk felsőruhás viselete, és ismét mást a kieresztett ingú haj-

dúé és román halaszé. Ez már alacsonyabb társadalmi helyzetről tanúskodik, akárcsak a fuvarosok, gazdálkodók, inasok durvapoztító-zekés vagy báránybőrbundás ruházata. A lábbelikben is nyomon követhető a státus- és vagyoni különbségek: a főrendüek csizmában, a közrendüek csizmában vagy saruban, az alsóbb rendekhez tartozók papucsban, bocskorban vagy mezítláb jártak. A rendek közötti „válaszfal” átjárható volt. A határhelyzetet jól jelzi a „talpas” (gyalogos katoná) és a székelyföldi diák esete: nekik, szabad jogállásuk ellenére, csak bocskorra tellett. A fejrevalókon is láthatjuk a társadalom rétegződését: kitűnik ez abból, hogy a süvegek bársonyból és préméből, vagy csak posztóból, avagy báránybőrből készültek-e. Itt a divatot a külföldet járt diákok, mesterlegények diktálták: az ő fejüket különféle alakú kalapfélék fedik.

A nőket ábrázoló képeken hasonló törekvéseket figyelhetünk meg. A főrangú és közrendű hölgyek bő, hímzett inges, fűzött vállas, hosszú szoknyás, kötényes, olaszos öltözete inkább csak anyagában különbözik. Ezeket városi szász és magyar nőknél ünnepélyes fekete palást egészíti ki. Az alacsonyabb rangúak ruházata durvább anyagból készült, de feltűnik, hogy nagyjából nyugatias előképek szerint. Az erdélyi román női viselet kettős katincáját csupán egyetlen képen találjuk meg; a román leányok, asszonyok inkább a hétfalusi csángó viseletből ismert hámosrokolyához hasonló ruhát hordanak. Ez minden bizonnyal az Apafi Mihály korabeli fejlett kereskedeleméből származó viszonylagos jómóddal függhet össze. Egyébként a női viseletben is sok a hímzett darab: ingváll, kötény. Változatok a fejrevalók a pártától vagy a virágkoszorútól a süvegig, a legkülönbözőbb módon a fej köré tekert fátyol- és vászonkendőig, továbbá a különböző anyagú és formájú főkötőig. Némelyiket a XX. századig megőrizte egy-egy etnikai vagy táji csoport viselete: pl. a szász hajadonok pártája azonos közegeben, változatlanul fennmaradt, az aranyos tüffel feltűzött menyecskekendő pedig ma is a szász és a barcasági magyar viseletnek eleme.

Érdekes, hogy a lábbeli, illetve a fél láb meztelensége miként válhatott a nő erkölcsi botlásának szimbólumává. Ezt példázza „a templomban nyilvánosan vezeklő szajha” esete. A képek értelmezéséhez jól használható Apor Péter műve, a *Metamorphosis Transilvaniae*, mert mindkét mű azonos korszakra vonatkozik.

A kötet a viselettörténetek számára izgalmas forrásmű, az érdeklődő olvasók számára pedig vonzó képeskönyv. Sajnos, épp Erdélyben gyakorlatilag csaknem hozzáférhetetlen, mivel itt — tudomásom szerint — nem került könyvtári forgalomba.

Gazda Klára